

การศึกษาเชิงวิเคราะห์ปัญหาเรื่องความแปลกแยกในสังคมไทย

An Analytical Study of the Problem of Alienation in Thai Society

ศิริวรรณ โอสธานนท์¹
Sirivarn Osathanond

ABSTRACT

The objective of this study is to analyse the Problem of alienation in Thai society. In order to fulfill this aim, it is necessary to answer these questions:

What is alienation? Alienation is the act, or result of the act, through something or somebody, becomes (or has become) alien (or strange) to something, or somebody else. Thus an alienated person is 'a man who is really not a man!'

How does alienation take place? Alienation takes place at three levels, or in three ways : the alienation of man from his human essence, the alienation of man from nature and the alienation of man from other men.

What is the cause of alienation in Thai society? The two main causes of alienation in Thai society are in the spheres of educational system and socio-economic one.

How can he overcome alienation? The means recommended for overcoming alienation is a revolution within the self, the individual's own moral effort, as the only cure.

Key words : alienation, Thai society, educational system, socio-economic, individual moral effort.

บทคัดย่อ

วัตถุประสงค์ของการศึกษาชิ้นนี้คือ การวิเคราะห์ปัญหาเรื่องความแปลกแยกในสังคมไทย และเพื่อที่จะให้บรรล่วัตถุประสงค์ดังกล่าว จำเป็นที่จะต้องตอบประเด็นต่าง ๆ ดังนี้ :

ความแปลกแยกคืออะไร? ความแปลกแยกคือการกระทำหรือผลของการกระทำ ซึ่งเปลี่ยนสภาพของสิ่งของหรือการกระทำของบุคคลไปเป็นสภาพอื่น โดยนัยนี้ บุคคลที่มีความแปลกแยก คือ “คนที่

ไม่ได้มีความเป็นมนุษย์”

ความแปลกแยกมีรูปแบบอย่างไร? ความแปลกแยกมีอยู่สามระดับคือ ความแปลกแยกจากตัวเอง ความแปลกแยกจากสภาพธรรมชาติ และความแปลกแยกจากผู้อื่น

อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความแปลกแยก? สาเหตุหลักของความแปลกแยกในสังคมไทยคือระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคม

เราจะแก้ไขความแปลกแยกได้อย่างไร? หนทาง

¹ ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Dept. of Philosophy and Religion, Faculty of Humanities, Kasetsart University.

ในการแก้ไขความแปลกแยกคือ การปฏิวัติภายในตนเอง โดยอาศัยความพยายามทางศีลธรรมของปัจเจกบุคคลเป็นหนทางเดียวเท่านั้น

บทนำ

ที่มาของปัญหา

การพัฒนาประเทศไทยให้เป็นประเทศกึ่งอุตสาหกรรม หรือประเทศอุตสาหกรรมใหม่ เป็นเป้าหมายที่สำคัญในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของชาติ แต่ความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเหล่านี้เป็นดาบสองคม เพราะวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเป็นปัจจัยหลักที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ เช่น การเปลี่ยนแปลงของสถาบันครอบครัว การเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมทุกระดับ และที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติของมนุษย์เองต่อความหมายของความเป็นมนุษย์

ในประเทศที่มีความรุดหน้าทางด้านเทคโนโลยี ขั้นตอนต่าง ๆ ตามธรรมชาติอันเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ถูกตัดทอนลง และขาดช่วงไปอย่างน่าเสียดาย มนุษย์จะต้องทำงานในหน้าที่เหมือนอย่างเครื่องจักร อาจมีหน้าที่เพียงบรรจุหีบห่อผลิตภัณฑ์ โดยทำเช่นนี้ไปตามจังหวะการทำงานที่สม่ำเสมอ ไม่ต้องใช้ความคิด ไม่ต้องใช้ฝีมือ ในที่สุดเขาจะมีความรู้สึกว่าได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องจักรไปแล้ว เพราะได้เสียคุณค่าความเป็นมนุษย์ไป ปัจจัยที่สำคัญคือเขาไม่มีโอกาสได้แสดงคุณค่าของความเป็นมนุษย์ คือการคิด การแสดงความสามารถ ตลอดจนการเสนอความคิด

มนุษย์สร้างวัตถุขึ้นมา และให้ค่าแก่วัตถุจนถึงกับยอมสยบแก่วัตถุ เช่น เงินหรือแม้แค่รูปบูชา เขายังให้ค่าแก่วัตถุมากเท่าไร เขายังไม่มีอะไรเหลือไว้ให้ตนเอง สิ่งที่มนุษย์สร้างกลับกลายเป็นอำนาจ

แปลกแยกจากตัวของเขาเอง จนลืมไปว่าเขาเป็นผู้สร้าง แต่กลับคิดว่าเขาต้องพึ่งพิงวัตถุ และจะมีชีวิตอยู่ไม่ได้ถ้าปราศจากสิ่งเหล่านี้

ผลที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์อยู่ในสภาพที่แปลกแยกคือ มนุษย์จะมองไม่เห็นคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เขาจะท้อแท้ สิ้นหวัง มองไม่เห็นอนาคต ปัญหาพ่อบ้านไม่มีความมั่นใจในอนาคต ปัญหาภรรยาที่ไม่มีความมั่นใจในสามี พึ่งพิงไปกับสังคมที่ฉาบฉวย ปัญหาเยาวชนที่มองไม่เห็นอนาคต หลงใหลไปกับยาเสพติด ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้สะท้อนออกมาในสภาพที่วิปริต จากข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ สามีฆ่าภรรยา ภรรยาฆ่าสามี ลูกฆ่าพ่อ พ่อฆ่าลูก พี่น้องฆ่ากันเอง หรือแม้แต่การฆ่าคนแปลกหน้าโดยไม่มีเหตุผล

สาเหตุหนึ่งของความแปลกแยกคือวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่การหันหลังให้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิง ยิ่งจะร้ายแรงกว่าปัญหาที่กล่าวมาทั้งหมดเสียอีก ดังนั้นจะต้องมีทางออกในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณค่าความเป็นมนุษย์ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าน่าจะมีการศึกษาค้นคว้าปัญหาเรื่องความแปลกแยกในสังคมไทยอย่างจริงจัง เพื่อแสวงหาแนวทางในการป้องกันและแก้ไข

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยมุ่งให้เป็นสื่อกลางสำหรับผู้เรียนและผู้สนใจในปรัชญาและศาสนา ผลงานวิจัยที่นำเสนอจึงไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป แต่มุ่งเน้นที่จะกระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์ในเชิงปรัชญา ตลอดจนมีการศึกษาค้นคว้าต่อไป

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เพื่อให้เพื่อนมนุษย์ทั้งหลายมองชีวิตในโลกทัศน์ที่กว้างขวางขึ้น และสามารถเข้าใจตัวเองและธรรมชาติของชีวิตมากยิ่งขึ้น

การตรวจเอกสาร

บุหลัน (2519) ใช้คำว่า “ความแปลกหน้า” แทนคำว่า “Alienation” ผู้วิจัยใช้ คำว่า “ความแปลกแยก”

พบว่าความแปลกหน้าที่ปรากฏในงานเขียนของมาร์กซ์ หมายถึงการที่มนุษย์มีประสบการณ์ต่อกิจกรรมการผลิต ผลผลิต โลก และผู้อื่น ในลักษณะที่ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นอำนาจอิสระจากตัวเขา คอยคุกคามเขาผู้เป็นเสมือนทาสที่ไร้อำนาจ ทั้งนี้มีผลทำให้เขาแปลกหน้าจากธรรมชาติของมนุษย์ แปลกหน้าจากตัวเอง แทนที่การผลิตจะเป็นการยืนยันตัวเขา และแสดงออกถึงสมรรถภาพและลักษณะเฉพาะของเขา ผลิตกลับเป็นกิจกรรมที่ทรมานเขาทั้งร่างกายและจิตใจ ผลผลิตกลายเป็นอำนาจอิสระในมือนายทุน ทั้งนี้ได้บั่นทอนความเป็นคนของเขา

โดยนัยนี้ มนุษย์จึงแปลกหน้าจากเพื่อนมนุษย์และโลก สาเหตุตรงที่สุดของความแปลกหน้าในทางเศรษฐกิจคือ การแบ่งแรงงาน ซึ่งได้แยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต ดังนั้นมรรคในการเอาชนะความแปลกหน้าจึงอยู่ที่การสร้างสังคมใหม่ซึ่งมีการจัดรูปแบบของโครงสร้างเศรษฐกิจใหม่ ไม่มีการแบ่งแรงงาน ไม่มีการแยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต เพื่อกระตุ้นให้คนบรรลุถึงสภาพที่ไร้ความแปลกหน้าจากตัวเองโดยสิ้นเชิง ทั้งนี้เพราะการเอาชนะความแปลกหน้าในทางเศรษฐกิจ จะนำไปสู่การเอาชนะความแปลกหน้าในรูปอื่น ๆ ทั้งหมด

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการรวบรวมข้อมูล ได้ศึกษาค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับความแปลกแยกของนักปรัชญาตะวันตก เช่น เฮเกล มาร์กซ์ และชาร์ดร์ ตลอดจนข้อมูลเกี่ยวกับความแปลกแยกในสังคมไทยจากเอกสาร

ปฐมภูมิและทุติยภูมิ เอกสารดังกล่าวได้แก่ หนังสือ ตำรา รายงานทั่วไป วิทยานิพนธ์ วารสาร ตลอดจนหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ

ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลและเสนอผลการวิจัย ได้ใช้วิธีการพรรณนา (description) โดยการปูพื้นฐานแนวความคิดของนักปรัชญาตะวันตกที่ให้กำเนิดแนวความคิดเรื่องความแปลกแยกเพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณาถึงรูปแบบความแปลกแยกในสังคมไทย โดยผู้วิจัยได้นำเสนอสาเหตุเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยจากมุมมองทางด้านปรัชญาและศาสนาเป็นหลัก

ผล

ประวัติความคิด

ความแปลกแยก ความแปลกหน้า ความห่างเหิน หรืออัญภาวะ ได้แก่คำ Entfremdung ในภาษาเยอรมัน รู้จักกันในภาษาอังกฤษว่า Alienation หรือ Estrangement คำดังกล่าวนี้เพิ่งรู้จักแพร่หลายเมื่อ 50 ปีมานี้ และเพิ่งได้รับความสนใจมีการวิพากษ์วิจารณ์อย่างจริงจังเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้

คำว่า “ความแปลกแยก” มีความหมายแตกต่างกันในชีวิตประจำวัน ในวงการวรรณกรรม แนวคิดทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ จิตวิทยา ตลอดจนปรัชญา โดยทั่วไปคำนี้มีความหมายกว้าง ๆ หมายถึง “การกระทำหรือผลของการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งได้แปรสภาพจากสภาพเดิมไปเป็นการกระทำหรือผลการกระทำอีกอย่างหนึ่ง” (Edward, 1972 : 76)

แนวความคิดเรื่องความแปลกแยกนี้มีการนำมาใช้ครั้งแรกโดยเฮเกล เนื่องจากพื้นฐานความคิดทางปรัชญาของเฮเกลเชื่อว่าทุกสิ่งจะพัฒนาไปสู่จิตบริสุทธิ์หรือพระเจ้า และจิตบริสุทธิ์ดังกล่าวนี้ มิใช่

สิ่งที่คงอยู่เฉย ๆ แต่กลับมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาในกระบวนการหนึ่ง ซึ่งก็คือกระบวนการของความแปลกแยกและสิ้นสุดความแปลกแยก ดังนั้นสำหรับเฮเกล ประวัติศาสตร์ของมนุษย์คือ ประวัติศาสตร์ของความแปลกแยก ดังที่เขาเขียนไว้ใน The Philosophy of History (เจลิเมเกียริติ, 2525 : 49)

... สิ่งที่ยึดแสวงหาในที่สุดคือการรู้จักตัวเอง ซึ่งการจะรู้จักตัวเองได้ มันต้องซ่อนเจตนาไว้ในตัวของมันเอง และภาคภูมิใจในการแปลกแยกออกไปจากแก่นแท้ของตัวเอง

สำหรับมาร์กซ์ เช่นเดียวกับเฮเกล นั่นคือแนวความคิดเรื่องความแปลกแยกวางอยู่บนพื้นฐานของความแตกต่างระหว่างการดำรงอยู่ (Existence) กับแก่นแท้ (essence) ของมนุษย์กล่าวคือมนุษย์ไม่ได้เป็นในสิ่งที่เขาควรจะเป็น

ตามความคิดของมาร์กซ์ (Medel, 1974 : 17) ความแปลกแยกปรากฏออกมาใน “งาน” และ “การแบ่งงาน”

ความหมายที่แท้จริงที่ควรจะเป็นในความสัมพันธ์ของมนุษย์กับงานคือ การที่มนุษย์ต้องเข้าไปสัมพันธ์กับธรรมชาติอย่างกระตือรือร้น งานเป็นการสร้างสรรค์ทั้งผลงานและตัวมนุษย์เอง งานจะต้องหมายถึงกิจกรรมทางปัญญาของมนุษย์ แต่เมื่อ “การแบ่งงาน” มีการพัฒนาขึ้นมา การทำงานจะสูญเสียลักษณะที่สูญเสียอำนาจในตัวมนุษย์เองในการทำงานนั้นมนุษย์จะถูกข่มขู่ จะไม่มีการพัฒนากิจกรรมทางปัญญา มีแต่ความเหน็ดเหนื่อย ความสุขของแรงงานคือตอนที่เขาว่างเท่านั้น

ดังนั้น กระบวนการผลิตทำให้มนุษย์รู้สึกแปลกแยกจากตัวของเขาเอง สรุปได้ว่าในที่นี้มาร์กซ์เห็นว่า 1) ในกระบวนการทำงาน โดยเฉพาะภายใต้เงื่อนไขของระบบทุนนิยม มนุษย์แปลกแยกจากอำนาจสร้างสรรค์ของตัวเอง และ 2) วัตถุประสงค์

งานของเขาเองกลับกลายเป็นสิ่งแปลกหน้า

ที่โคที่ระบบทุนนิยมก้าวไปถึง มนุษย์ทุกคนจะรู้สึกเหมือนตัวเองดำรงอยู่คนเดียวในโลก ทุกคนจะถูกบังคับให้เอา “คนอื่น” มาเป็นเครื่องมือไปสู่จุดหมายปลายทางที่คนต้องการ ทุกสิ่งจะถูกเปลี่ยนเป็นสิ่งไม่มีค่าในตนเอง ทุกอย่างจะเป็น “สินค้า” ซื่อขายด้วยเงินตรา เพราะโลกของทุนนิยม คือโลกของสินค้าที่ถูกควบคุมด้วยเงินตรานั้นเอง และสำหรับมาร์กซ์ ความแปลกแยกที่พัฒนาขึ้นมาอย่างแหลมคมเข้มข้นที่สุดคือ การต่อสู้ระหว่างชนชั้นผู้ครองกรรมสิทธิ์กับชนชั้นผู้ปราศจากกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินใด ๆ ถึงจุดหนึ่งความขัดแย้งจะดำเนินมาถึงขั้นแตกหัก ถึงจุดนั้นกระบวนการแปลกแยกทางประวัติศาสตร์จะอิมตัว การปฏิวัติจะเกิดขึ้นเพื่อให้มนุษย์กลับคืนสู่ตัวเอง การกลับสู่ตัวเองของมนุษย์คือ การปลดปล่อยตัวเองจากพันธนาการที่แปลกแยกทั้งมวลได้แก่สังคมคอมมิวนิสต์

ในบรรดาแนวความคิดเรื่องความแปลกแยกทั้งหลาย มีแนวความคิดที่เด่นและมีอิทธิพลต่อวงการวรรณกรรมและเป็นที่เผยแพร่ทั่วไป คือทำที่อัตถิภาวนิยม (Existentialist) ปรัชญาอัตถิภาวนิยม โดยส่วนรวมตั้งแต่คีร์เคกอร์ด (Kierkegaard) เป็นต้นมา คือ ขบวนการต่อต้านการทำลายมนุษย์ในสังคมอุตสาหกรรม และนักปรัชญากลุ่มนี้ที่กล่าวถึงความแปลกแยกมากที่สุดคือซาร์ตร์

ความแปลกแยกในทัศนะของซาร์ตร์ คือสภาวะของมนุษย์ที่ไม่ได้เป็น ไม่ได้รู้สึก หรือไม่ได้คิดอย่างที่เหมาะสมจะเป็น จะรู้สึก จะคิดในฐานะที่เป็นมนุษย์ ซึ่งมนุษย์ในฐานะของซาร์ตร์คือ ผู้ที่ต้องลงมือกระทำ การตามจุดมุ่งหมายของตนอย่างมีเสรีภาพ ตามที่ซาร์ตร์ประกาศออกมาว่า “มนุษย์ถูกสาปให้มีเสรีภาพ” (Sartre, 1980 : 87)

เสรีภาพของซาร์ตร์คือความสามารถในการ

ตัดสินใจเลือก ซึ่งจะต้องควบคู่ไปกับการรับผิดชอบ การใช้เสรีภาพของชาตรีคือ การใช้ชีวิตอย่างที่เป็นชีวิตจริง ๆ โดยเป็นคนเลือกและตัดสินใจเอง ไม่ใช่สถานการณ์บังคับหรือไหลไปตามระบบทั้ง ๆ ที่ไม่เห็นด้วย การเลือกนี้คือการกลับมาหาตนเอง และเลิกสภาพของการแปลกแยก

โดยสรุป ความแปลกแยกมีต้นกำเนิดมาจากภาษาละติน Alienation (Rotenstreich, 1963 : 550) ซึ่งมาจากคำกรีก Lxxoiwbis มีความหมายพอประมวลได้ดังนี้ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2532 : 5) 1) กระบวนการหรือผลของกระบวนการที่ทำให้ตัวคนเปลี่ยนจากสภาพเดิมไปเป็นสภาพอื่น 2) การกระทำหรือผลของการกระทำ ซึ่งเปลี่ยนสภาพของทรัพย์สิน ความสัมพันธ์ และการกระทำของบุคคลไปเป็นทรัพย์สินอื่น ความสัมพันธ์อื่น และการกระทำอื่น ซึ่งไม่อยู่ในความควบคุมของบุคคลนั้น และกลับมามีอำนาจเหนือบุคคลนั้น เช่นตามทฤษฎีของมาร์กซ์ ระบบการผลิตแบบทุนนิยมทำให้เกิดความแปลกแยกแก่ชนชั้นกรรมาชน คือผลผลิตซึ่งเกิดจากแรงงานชนชั้นกรรมาชนนั้น แท้จริงคือ ตัวของเขาเองที่ตกอยู่ในสภาพวัตถุ แต่ผลผลิตนี้ได้กลายเป็นอื่นคือเป็นของนายทุน 3) สภาพจิตใจที่ผิดเพี้ยนไปจากสภาวะที่ควรจะเป็น ซึ่งบันดาลให้คนกระทำการหรือแสดงออกอย่างไม่เหมาะสมกับธรรมชาติของมนุษย์

โดยส่วนตัว ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ความแปลกแยกมีความหมายล้นเหลือ คือยึดหยุ่นไปตามเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง แต่มีลักษณะร่วมคือสภาวะที่ “ผิดธรรมชาติ” ดังนั้นคนที่มีความแปลกแยกคือ “คนที่ไม่ได้มีความเป็นมนุษย์”

รูปแบบของความแปลกแยกในสังคมไทย

ประวัติศาสตร์ทางสังคมของมนุษย์ได้เริ่มต้นเมื่อมนุษย์ออกจากครรภ์มารดา เติบโตขึ้นมาสู่ความ

สำนึกถึงตัวเองแยกจากคนอื่น ๆ เมื่อมนุษย์กลายเป็นปัจเจกบุคคลเมื่อนั้น “ความโดดเดี่ยว” ก็เพิ่มขึ้น แต่โชคที่มนุษย์เกิดมาพร้อมกับความสามารถพิเศษ คือ ความสามารถในการคิดค้นหาเหตุผล เกิดมาพร้อมกับความมีปัญญาที่ “เหนือ” กว่าสิ่งมีชีวิตชนิดอื่น ทำให้การดำเนินชีวิตของมนุษย์ที่ปล่อยไปตามสัญชาตญาณอย่างสัตว์ ถูกมองว่าไม่สมกับความ เป็นมนุษย์

เนื่องจากมนุษย์ไม่สามารถหยุด “คิด” ได้ ครอบงำที่ยังมีชีวิต ความสัมพันธ์ดั้งเดิมระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติที่เคยสอดคล้องเป็นหนึ่งเดียว จึงมีการแปรสภาพเข้าสู่วิวัฒนาการของการดิ้นรนเพื่อมีชีวิตรอด การปรับตัวดังนี้แม้จะเรียกได้ว่าเป็น “ความแปลกแยก” แต่ยังไม่ถือว่าเป็น “ปัญหา”

ในประเทศไทยเราในสังคมโบราณ (สุโขทัย, อโยธยา, ธนบุรี, ถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้นสมัยรัชกาลที่ 5) เป็น “ยุคมืด” (เฉลิมเกียรติ, 2524 : 45) มวลชนถูกกดขี่ เมืองหลวงเป็นศูนย์กลาง เกิดการแปลกแยกระหว่างเมืองกับชนบท มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจเมื่ออารยธรรมตะวันตกแพร่เข้ามา เกิดชนชั้นผู้ดีมีเงินที่เป็นผู้นำในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งด้านศาสนิก แพนชั่น ตลอดจนศิลปะ ยุคนี้แม้เป็นยุคมืดของเสรีภาพส่วนบุคคล คือมีนาย มีทาส มีความแปลกแยก แต่ยังไม่ก่อให้เกิดปัญหาสังคม

ต่อมาใน พ.ศ. 2398 เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบเศรษฐกิจแบบศักดินา คือ มีลักษณะของระบบทุนนิยมเข้ามาผสมเมื่อมีการทำสัญญาเช่ากับอังกฤษ และนี่คือต้นกำเนิดของปัญหาความแปลกแยกในประเทศไทยเมื่อทุนนิยมเข้ามามีบทบาทผสมผสานกับในปี พ.ศ. 2448 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเลิกทาส ก่อให้เกิดอิสรชน ปราศจากข้อผูกพันที่เคยให้ความมั่นคง

บทบาทของการแข่งขันเกิดขึ้น มนุษย์ต้องแข่งขันกัน เขารู้สึกแปลกแยกจากสภาพแวดล้อม ต้องปรับตัวใหม่ เขาสูญเสียคำตอบสำเร็จรูป ต้องแสวงหาคำตอบสำหรับตัวเอง เขาถูกคุกคามจากพลังอันยิ่งใหญ่ที่ไม่ใช่มนุษย์อย่างเดียว แต่คือทุนและตลาด บทบาทของการแข่งขันทวีมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 เป็นผลจากการแปลกแยกส่วนหนึ่ง (เล่มเดียวกัน : 47) ช่วงนั้นสถานะของชนชั้นกลาง ซึ่งอยู่ระหว่างคนที่รวยมากกับจนมาก เกิดความสับสน ไร้อำนาจ อิจฉา และบ่นเคือง มีความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่ออำนาจและความหยาบหยาบเพื่อของพวกผู้ที่มีเงิน ชนกลุ่มนี้ได้รับการศึกษาจากตะวันตก จึงรู้สึกแปลกแยกจากสังคมเดิม ประกอบกับชาวนาซึ่งเป็น 80% ของประชากรทั้งหมดยังไม่หลุดพ้นจากระบบศักดินา ต้องเช่านา การบริหารราชการส่วนภูมิภาคเป็นแบบนายกับบ่าว สถานการณ์ดังกล่าวผลักดันให้เกิดการพังทลายของสังคมโบราณ ซึ่งก่อให้เกิดผลกระทบต่อชนทุกชั้นในสังคม

ทุกวันนี้ บทบาทของความแปลกแยกได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นจนเป็นปัญหา สังคมไทยเต็มไปด้วยการแบ่งแยก ความไม่เสมอภาค การเอาเปรียบ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหาแรงงานเด็ก ปัญหาโสเภณี เด็ก ตลอดจนภัยเอดส์ ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้มิได้เกิดจากความแปลกแยกเพียงอย่างเดียว แต่ไม่อาจปฏิเสธได้ว่า ความแปลกแยกในเงื่อนไขที่มีได้สร้างคนให้เป็นมนุษย์นั้น มีบทบาทในการช่วยเร่งให้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ดำเนินต่อไป ในที่นี้ขอพิจารณาในสามรูปแบบ คือ

ความแปลกแยกต่อตนเอง

มนุษย์เรามีประสบการณ์ในการเป็นผู้รับตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา จนเคยชินต่อการรับ ไม่ชอบให้

โดยเฉพาะคนไทยเคยชินกับระบบอุปถัมภ์หรือระบบพึ่งพิงผู้อื่น แนวโน้มเรื่องอิทธิปาฏิหาริย์ จึงมีอยู่ในสังคมไทย จึงไม่ให้คุณค่าของความเป็นมนุษย์ ทำให้ไม่พึ่งตนเอง ไม่พึ่งปัญญา แต่ไปพึ่งพิงสิ่งนอกกาย ดังที่ท่านปัญญานันทภิกขุได้ชี้ให้เห็นว่า

...พระห้อยคอก็คุ้มไม่ได้ถ้าเราไม่ประพฤติ-
ธรรม แต่ถ้าเราประพฤติธรรมไม่ต้องมีพระก็
คุ้มอยู่ในตัวแล้ว ธรรมะย่อมรักษาผู้ประพฤติ
ธรรม ถ้าเราห้อยพระแล้วไปกินเหล้า ยก
แก้วเหล้ากระดกข้ามหัวหลวงพ่อย่างนี้คุ้ม
ไม่ได้ ห้อยพระแล้วไปบ่อนการพนันก็คุ้มไม่ได้
ห้อยพระแล้วไปเที่ยวชกก็ป้องกันโรคเอดส์
ไม่ได้...

...ที่เป็นอยู่ในขณะนั้นนั้นไม่มั่นคงในพระพุทธ-
ศาสนา พระธรรม พระสงฆ์ เป็นชาวพุทธไป
ไหว้เสาไหว้ต้นไม้ ไหว้คิ่วลึงค์ ไหว้สิ่งศักดิ์-
สิทธิ์ต่าง ๆ ที่คนปัญญาอ่อนสร้างไว้...

ในปัจจุบัน สิ่งที่คนไทยสมัยใหม่พึ่งพิงนอก
เหนือจากต้นไม้ พระห้อยคอ หมอดู ก็คือคอมพิวเตอร์ มีการกล่าวถึงคอมพิวเตอร์ไว้ว่า คอมพิวเตอร์
ไม่เคยผิดพลาดหากมีความผิดพลาดก็เพราะผู้ใช้
(พระไพศาล, 2533 : 4) ด้วยเหตุดังกล่าวยิ่งมนุษย์
ต้องพึ่งพิงคอมพิวเตอร์มากเท่าไร มนุษย์ยิ่งรู้สึกว่า
เขาด้อยกว่าคอมพิวเตอร์มากเท่านั้น และท้ายที่สุด
จะนำไปสู่ความรู้สึกไร้พลังอำนาจขาดความศรัทธา
ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง

การสร้างรูปเคารพขึ้นมาจากจินตนาการเป็นทาสของ
สิ่งที่มนุษย์สร้าง คือจากพระห้อยคอมาเป็นคอม-
พิวเตอร์ในปัจจุบัน มนุษย์ได้เปลี่ยนตนเองเป็นสิ่งของ
โดยการโอนคุณสมบัติของชีวิตออกไป ทำให้เขา
แปลกแยกจากสิ่งที่เขาสร้างเอง ทำให้เขาแปลกแยก
จากตัวเอง

ความแปลกแยกจากสภาพแวดล้อม

คนไทยแต่เดิมมีอาชีพทำไร่ทำนา โดยทำ “เพื่อกิน เพื่ออยู่” จึงมีการปลูกข้าว ปลูกผัก ปลูกผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ การปลูกพืชกันเป็นการกำจัดศัตรูพืชไปในตัว ก่อให้เกิดสมดุลตามธรรมชาติ เมื่อธรรมชาติเกิดสมดุลจึงไม่มีความจำเป็นต้องนำปัจจัยภายนอกเข้ามา เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง นอกจากนี้ระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้เป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม เช่น ความเอื้อเฟื้อ เพราะมีอาหารมากพอ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว เวลาที่ยังมีมากพอที่จะให้แก่เด็ก ๆ และคนเฒ่าคนแก่ มีพิธีรับขวัญ โขนจุก บายศรี โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน สอนให้ละโลก โกรธ หลง

ต่อมาระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนเป็นทำ “เพื่อขาย” มีการปลูกพืชชนิดเดียว ปลูกนาน ๆ ดินจึงต้องใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ปลูกมาก ราคาตก ยิ่งปลูกมากยิ่งเป็นหนี้มาก ประเทศไทยอันน่าอยู่ได้เปลี่ยนไป เมื่อคนไทยหันมากระทำการกับธรรมชาติอย่างรุนแรง ก่อให้เกิดผลกระทบคือปัญหาด้านภาวะมลพิษที่เกี่ยวกับน้ำ อากาศ อาหาร เสี่ยง ตลอดจนสารเคมีต่าง ๆ ตลอดจนปัญหาทรัพยากรธรรมชาติที่เสื่อมสลายไปอย่างรวดเร็ว เนื่องจากการทำลายสมดุลตามธรรมชาติ

ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้มีปัจจัยหลักอยู่ที่มนุษย์ไม่เข้าใจความเป็นจริงของธรรมชาติที่ว่า ทุกอย่างในโลกนี้ล้วนเป็นของธรรมชาติ มีธรรมชาติเป็นเจ้าของมนุษย์ไม่สามารถเป็นเจ้าของสิ่งใดได้เลย ความหลงผิดของมนุษย์ทำให้มนุษย์นึกเอาแต่ตนเองเป็นใหญ่ และมุ่งใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน (โสรัจ, 2531 : 51) การตัดต้นไม้อย่างโง่เขลา การประมงอย่างเห็นแก่ได้ การใช้พื้นดินอย่างไม่เข้าใจกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ ทำให้เกิดปัญหาสมดุลของธรรมชาติ

ระบบเศรษฐกิจแบบการทำ “เพื่อกิน เพื่ออยู่” มาทำ “เพื่อขาย” ซึ่งได้รับอิทธิพลจากกระแสโลก

คือการปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นตัวหนุนให้สังคมไทยแยกตัวจากสภาพสมดุลหรือเป็นสิ่งหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ แปลกแยกจากธรรมชาติ คือทำสิ่งที่เป็นธรรมชาติให้ผิดธรรมชาติ

ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์

มนุษย์แปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เมื่อเขาปฏิบัติต่อคนอื่นไม่ใช่ในฐานะมนุษย์ด้วยกัน แต่ในฐานะเช่นสัตว์เลี้ยง วัตถุ หรือแม้แต่ใช้มนุษย์คนอื่นเป็นเครื่องมือเพื่อผลประโยชน์ของตัวเอง ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างคนหนึ่งกับอีกคนหนึ่งได้สูญเสียลักษณะ “มนุษย์สัมพันธ์” คือความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ได้แปรไป

การเน้นหลักการตลาด ทำให้รูปแบบความสัมพันธ์เป็นไปในรูปแบบของผลประโยชน์ของการลงทุนที่ต้องการผลกำไร พ่อแม่ขายลูกเพื่อไปขายตัว กรรมกรขายแรงงาน ประชาชนขายสิทธิ์ขายเสียงในการเลือกผู้แทน การให้คุณค่าของมนุษย์เพียงด้านเดียวคือผลที่ระบบทุนนิยมให้แก่บุคคลเป็นจุดเด่นที่สร้างปัญหาความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์

ความแปลกแยกที่เห็นชัดในชีวิตประจำวันคือทัศนคติที่ผู้ขายไทยมองผู้หญิงว่าเป็น “วัตถุทางเพศ” วรรณกรรมไทยไม่ว่าจะเป็นพระอภัยมณี หรือขุนช้างขุนแผน ได้ถ่ายทอดแนวคิดของคนในยุคนั้น แต่จนปัจจุบันก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลง เพียงแต่มีรูปแบบที่แนบเนียนยิ่งขึ้น เช่น การประเวศนางงามเป็นตัวอย่างที่เห็นชัด การที่ผู้หญิงถูกมองเป็นวัตถุเช่นนี้ ก่อให้เกิดปัญหาตามมา ตั้งแต่ปัญหาโสเภณี ปัญหาการข่มขืน ปัญหาการทำแท้ง ตลอดจนเอดส์

ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์นี้เป็นปัญหาเพราะโดยธรรมชาติมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องอยู่ร่วมกัน ต้องมีความสัมพันธ์กัน แต่เมื่อความสัมพันธ์ไม่ได้เป็นไปอย่างที่เราควรจะเป็นคือเป็นธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ ไม่ใช่ขายกับทาส หรือคนกับวัตถุ จึงทำให้มนุษย์แปลก-

แยกจากกัน ทำให้มนุษย์ไม่ไว้วางใจกัน ทำให้มนุษย์โดดเดี่ยว อ้างว้าง หวาดระแวงและยิ่งแปลกแยกมากขึ้น

สังคมไทยทุกวันนี้เต็มไปด้วยการแข่งขันแย่งชิงกัน แย่งกันขึ้นรถประจำทาง แย่งที่นั่งบนรถประจำทาง แย่งพื้นที่บนถนนในการขับรถ แย่งที่จอดรถ แย่งกันซื้ออาหาร ไม่มีเวลามาห้วงหาอาหารใคร นำเสียดายที่ไม่ได้ทศวรรษมานี้ ยังสามารถสำนึกในพลังของตนเองมากกว่าปัจจุบัน เพราะความผูกพันกับครอบครัว ชุมชนยังแน่นแฟ้น แต่ปัจจุบันรัฐสมัยใหม่ทำให้คนไทยรู้สึกโดดเดี่ยว ไม่เพียงแต่คนในเมืองหลวง เพราะผู้คนในชนบทถ้าไม่ไปขายแรงงานในต่างประเทศ ก็ขายที่ดินเพื่อเข้ามาทำงานในเมืองหลวง

ทั้งคนยากจนและคนร่ำรวยต่างต้องเผชิญปัญหาในสังคม คนยากจนประสบปัญหาค่าครองชีพ การไม่รู้หนังสือ การว่างงาน คนร่ำรวยประสบปัญหาแข่งขันทางวัตถุสูง ต้องเผชิญกับความตายอันเนื่องมาจากโรคอ้วน โรคหัวใจ โรคเครียด ทั้งคนร่ำรวยและยากจนต่างก็แปลกแยกจากตัวเองจากสิ่งแวดล้อมและจากกันและกัน

ที่จริงปัญหาต่าง ๆ ของมนุษย์นั้นเกี่ยวโยงถึงกันและกัน การแก้ปัญหาต้องสัมพันธ์กัน แต่ผู้วิจัยขอนำเสนอสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดความแปลกแยกในสังคมไทย โดยอาศัยทฤษฎีของมาร์กซ์เป็นแนวทาง คือระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคมระบบการศึกษา

ทฤษฎีของมาร์กซ์ เป็นแนวทางหลักในระบบเศรษฐกิจสังคมคือระบบทุนนิยม แต่ขอกล่าวถึงระบบการศึกษาไทยก่อน ในฐานะที่เป็นพื้นฐานทางความคิดของประชากรทั้งประเทศ

ท่านพุทธทาสฯ เสนอว่า “การศึกษาจะต้องมุ่งเพื่อกระทำให้หมดสิ้นซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์

เพื่อให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ โดยการประพุดอย่างมนุษย์ที่มีใจสูงโดยสมบูรณ์”

การศึกษานั้นเกี่ยวพันกับคุณธรรมอย่างแยกไม่ออก ดังที่ซูเมกเกอร์กล่าวไว้ว่า (สมบูรณ์, 2524 : 5) ในเบื้องต้นและสำคัญที่สุด ภารกิจของการศึกษาได้แก่การถ่ายทอดความคิดเกี่ยวกับคุณค่าที่เราจะทำอะไรกับชีวิตของเราดี มีพิกัดต้องสงสัยว่ามีความจำเป็นต้องถ่ายทอดวิชาความรู้ แต่นั่นเป็นอันดั่งรองลงมา

หันมาพิจารณากระบวนการศึกษาไทยจากอดีตถึงปัจจุบัน มีการพัฒนาที่น่าหวาดหวั่นจนท่านพุทธทาสภิกขุเรียกว่า “การศึกษาหมาทางด่วน” คือ สอนให้ตอบสนองประสาทสัมผัสของมนุษย์ มุ่งพัฒนาแต่เนื้อหนัง ไม่ใช่จิต ไม่ใช่ปัญญา ทำให้มนุษย์เบี่ยงเบนออกนอกทางธรรม มุ่งเน้นแต่ความเจริญทางวัตถุเป็นหลัก

แนวความคิดดังกล่าวสอดคล้องกับประวัติศาสตร์ในการศึกษาไทย ในที่นี้ขอแบ่งเป็นสี่ยุค (ส. ศิวลักษณ์, 2533 : 41-51) 1) ยุคอดีต ยุคนี้ไม่มีโรงเรียน แต่บิดาเป็นต้นแบบของคุณธรรม แม้สกุลขุนนางอันเป็นเชื้อพระวงศ์ก็มีการศึกษาไม่ต่างจากราชบุรุษธรรมดา ยิ่งก่อนรัชกาลที่ 4 ขึ้นไปแล้ว วิชาหนังสือดูไม่ถือกันว่าเป็นสิ่งสำคัญอะไรนัก ยุคนี้ความแปลกแยกยังไม่เป็นปัญหา 2) ยุคพัฒนาการศึกษาตามแบบฝรั่ง ไทยเราเริ่มรับการศึกษาตามฝรั่งสมัยรัชกาลที่ 3 โดยองค์พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 4 เริ่มนำฝรั่งมาสอนในพระบรมมหาราชวัง เพราะความจำเป็นต้องติดต่อกับต่างชาติ

การศึกษาจากยุคอดีตที่เป็นจริยศึกษามีบิดาเป็นต้นแบบของคุณธรรม มาในยุคพัฒนามีการเน้นพุทธศึกษาคือมีการถ่ายทอดวิชาความรู้โดยยึดนโยบายตามอังกฤษ คือ จัดการศึกษา ให้ชนชั้นปกครองรับใช้ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ แม้พระและวัดลด

ความสำคัญลง แต่จริยศึกษาในพระพุทธศาสนาไม่ได้ถูกทอดทิ้งโดยสิ้นเชิง การศึกษาแบบอังกฤษช่วยให้คนที่เรียนสูงกว่าคนอื่น มีโอกาสดีกว่าคนอื่น พุทธศึกษาเป็นตัวเอื้อที่สำคัญคือช่วยให้สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมสูงขึ้น แต่กระนั้นในยุคนี้ความแปลกแยกแยะจะมีอยู่แต่ก็ไม่เป็นปัญหา 3) ยุคประชาธิปไตย คำประกาศท้ายสุดของแถลงการณ์ฉบับที่ 1 ซึ่งแจกในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 มีว่า “จะต้องให้การศึกษอย่างเต็มที่แก่ราษฎร” แม้คำประกาศจะน่ารับฟัง แต่ความสำเร็จมีการเพิ่มการเรียนรู้เรื่องรัฐธรรมนูญ และเพิ่มพลศึกษาจนเกิดสนามศุภชลาศัยและกรมพลศึกษาขึ้น ยุคนี้ความแปลกแยกเริ่มก่อปัญหา 4) ยุคใหม่ ในช่วง 3 ทศวรรษมานี้ ระบบการศึกษาถูกกำหนดโดยปัจจัยหลักสามประการคือ (เล่มเดียวกัน : 120-134)

1. ความเป็นเผด็จการ ซึ่งมาพร้อมกับรัฐประหาร 2490 และเข้มข้นขึ้นเมื่อทหารบกเรืองอำนาจเต็มที่ หลังการปราบกบฏแมนฮัตตันใน พ.ศ. 2494 ทำให้อนุชนดำเนินชีวิตตามผู้นำ ตั้งแต่ “ตามผู้นำชาติรุ่งเรือง” “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” จนถึง “จงทำดี มีศีลธรรมถือความสัตย์”

ระบบเผด็จการสอนให้ยกย่องมหาบุรุษ ให้หันไปหาวัฒนธรรมของชนชั้นสูง ไม่ให้ออกไปปรับใช้สังคม ไม่ให้โต้แย้ง ให้คิดเหมือน ๆ กัน ตามผู้นำ ผู้คนที่ภูมิปัญญาเข้ากรุงจนเกิดสลัมขึ้นครั้งแรกในกรุงเทพฯ

2. สหรัฐอเมริกา ทั้งรัฐบาลและเอกชน เข้ามาแทนที่อังกฤษ ในการกำหนดทิศทางการเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม และการศึกษา การครอบงำทางการศึกษาของสหรัฐอเมริกานั้น ถึงกับให้มหาวิทยาลัยชั้นรองของเขา เข้ามาร่วมกับสถาบันการศึกษาของไทยภายในประเทศไทย เช่น เท็กซัส (ชั้นรองของเขา) กับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ชั้นเลิศของไทย) เป็นต้น

3. พัฒนา การพัฒนาสมัยใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เมืองไทยถูกบังคับให้เปิดประเทศ และหนักหน่วงมากสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในนามของการพัฒนา มนุษย์สามารถทำลายป่า แม่น้ำ ลำธาร ภูเขา และสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ได้หมด การพัฒนาทำให้ชาวเขาเอเปียบธรรมชาติ ต้องใช้ยาฆ่าแมลงและปุ๋ย ระบบการค้านานาชาติทำให้ประเทศใหญ่เอเปียบประเทศเล็ก ประเทศอุตสาหกรรมเอเปียบประเทศกสิกรรม เมืองหลวงเอเปียบชนบท คนรวยและคนมีอำนาจเอเปียบคนไร้อำนาจ

ยุคใหม่ที่ประกอบด้วยความเป็นเผด็จการ สหรัฐอเมริกาและการพัฒนานี้เอง เป็นยุคแห่งการแปลกแยกที่สร้างปัญหาจนถึงปัจจุบัน ระบบการศึกษาที่ปราศจากความเป็นไทยเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดปัญหา

ระบบเศรษฐกิจสังคม

ระบบเศรษฐกิจที่ว่าเป็นทุนนิยม ทุนนิยมมาพร้อมกับสมมติฐานทางการพัฒนาจากความด้อยไปสู่ความไพบูลย์ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจแบบกินเองใช้เอง ฟังตนเอง เป็นระบบซื้อขาย เกิดกิเลสและความโลภ ประชาชนส่วนใหญ่ล้มละลายทางเศรษฐกิจ ฟังตนเองไม่ได้ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลาย (ประเวศ, 2530 : 12)

ชาวไร่ชาวนาเป็นหนี้สิน ประเทศไทยที่กำลังพัฒนามีหนี้สินล้นพ้นตัว ประชาชนเหน็ดเหนื่อยมากขึ้น สุขภาพจิตเสื่อมโทรม ชีวิตที่เคยเป็นไทกลับกลายเป็นทาสของระบบเศรษฐกิจสมัยใหม่อย่างสลัดไม่หลุด นอกจากนี้อำนาจทางราชการที่ขยายตัวไปชนบท โดยอ้างว่าเพื่อนำความเจริญไปให้ด้วยการสร้างเขื่อน ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา ได้ก่อให้เกิดผลกระทบที่เข้าไปย่ำยีวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีวัดเป็นศูนย์กลางหลัก นับว่าได้ทำลายระบบนิเวศไป

พร้อม ๆ กัน ป่าไม้หมด ความสมดุลธรรมชาติหมด

ยังผลกระทบทางสังคมที่อ่อนด้อยทางจริยธรรม ก็คือเกิดเจ้าที่ดินเข้าไปกว้านซื้อที่ดินชนบท (ฉลามเขียว, 2533 : 3) กล่าวคือที่ดินโดยรอบเขาใหญ่ไม่จะเป็นทางขึ้นจากด้านปากช่องหรือทางขึ้นจากด้านปราจีนบุรี กำลังถูกต้อนซื้ออย่างรุนแรง ซื้ออย่างไรเหตุผล คนซื้อเป็นใครไม่มีใครรู้ แม้นายหน้าขายที่ดินเองก็ยังไม่รู้จัก เห็นแต่เพียงตัวแทนที่หอบเงินแสนเงินล้านไปกองไว้ ที่ดินที่ทำกินแต่ปู่ย่าตายายวันนี้ตกเป็นของใครไม่ปรากฏ แล้ววันหนึ่งเมื่อเงินที่ได้จากการขายที่ดินทำกินนั้นหมด จะเหลือคนจนที่ไม่มีที่ทำกิน

เกษตรกรที่เคยมีที่ดินแต่ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองอย่างมีศักดิ์ศรีได้กลายเป็นลูกจ้าง ลูกสาวอาจต้องไปเป็นโสเภณี เด็กที่เล็กกว่านั้นต้องขายแรงงานทุนนิยมที่ไทยเรารับเข้ามาสมัยรัชกาลที่ 4 เดิมมีอิทธิพลถึงชนชั้นกลางภายในกรุงและหัวเมืองใหญ่ บัดนี้ได้ขยายตัวไปทั่วประเทศ ไม่ว่าชนชั้นสูง ชั้นกลาง หรือชั้นล่าง ล้วนถูกมอมเมาให้ต้องการเสพต้องการบริโภคสิ่งที่เป็นส่วนเกินและเป็นพิษต่อชีวิต ศูนย์การค้ากลายเป็นศูนย์กลางใหม่แทนวัด โดยขยายไปตามจังหวัดต่าง ๆ มากขึ้น ชาวต่างประเทศได้ร่วมลงทุนกับนายทุนพื้นเมืองเพื่อสูบเลือดคนจนโดยทำลายตั้งแต่ป่าไม้ไปถึงมหาสมุทร

ระบบทุนนิยมได้เข้ามาทำให้สังคมไทยเราดำเนินมาจนถึงจุดแปลกแยกอย่างถึงที่สุด กล่าวคือได้ทำลายความเป็นมนุษย์ ทำลายวัฒนธรรมดั้งเดิมโดยมีวัฒนธรรมแบบบริโภคเข้ามาแทนที่ ทุนนิยมได้สร้างเสริมโลกะ อำนาจเผด็จการช่วยเสริมโทสะและระบบการศึกษาและสื่อมวลชนสมัยใหม่ช่วยเสริมโมหะ ทำให้คนไทยมัวเมา จนระบบเศรษฐกิจสังคม การเมือง วัฒนธรรม และการศึกษาพาคนไทยไปสู่เหวแห่งทุกข์ภัยอย่างคาดไม่ถึง

การแก้ปัญหาคือความแปลกแยกในสังคมไทย

สาเหตุที่ก่อให้เกิดความแปลกแยกในสังคมไทยสองประการคือ ระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคมที่กล่าวมา เป็นการพิจารณาในแง่ลบพิจารณาในแง่ที่ก่อให้เกิดปัญหา ด้วยเหตุดังกล่าวทางแก้ปัญหาคือความแปลกแยกในสังคมไทยจึงไม่สามารถย้อนกลับไปสู่ยุคสังคมโบราณ หรือหันหลังให้กับระบบการศึกษาและระบบเศรษฐกิจสังคมอย่างสิ้นเชิง เพราะประโยชน์ของระบบทั้ง 2 ยังมีอยู่

การแก้ปัญหาที่ดีที่สุดคือ การแสวงหาหนทางใหม่ที่สอดคล้องและไม่ทำลายพื้นฐานเดิม โดยมีสมมติฐานว่า ผู้ที่จะดำเนินชีวิตในสังคมไทยยุคไฮเทคจะต้องเป็นคนที่มีคุณภาพเท่าทันกับความก้าวหน้าของเทคโนโลยี มีสติ ไม่หลงใหลไปกับความสุขสบายที่ได้รับจากเทคโนโลยีเพียงอย่างเดียว มองเห็นคุณค่าชีวิตทั้งของตนและผู้อื่น บุคคลนั้นจึงจะสามารถอยู่ร่วมกับเทคโนโลยีได้อย่างปลอดภัย และคุ้มค่า โดยไม่ทำลายคุณภาพชีวิตทั้งของตนและสังคม

การกล่าวถึงปัญหาคือความแปลกแยกในสังคมไทย แม้ผู้วิจัยไม่สามารถระบุวันเวลาลงไปให้แน่ชัดว่าเมื่อใดเวลาใดที่เรียกว่าเป็นปัญหา เพราะความแปลกแยกก็เป็นเช่นเดียวกับความเครียดคือมีอยู่ในธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อให้เผ่าพันธุ์มนุษย์มีชีวิตรอดได้ ความเครียดและความแปลกแยกที่กำลังพอดีจะเป็นสิ่งเร้าที่ช่วยให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่เมื่อใดที่มนุษย์แปลกแยกจากตนเองจนละคุณค่าของความเป็นมนุษย์ เช่นสร้างวัตถุขึ้นมาจนเป็นทาสของสิ่งที่มนุษย์สร้าง เช่น คอมพิวเตอร์ หรือเงิน หรือกระทำต่อธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรงเพื่อสนองประโยชน์ส่วนตน หรือปฏิบัติต่อมนุษย์ด้วยกันอย่างไร้มนุษยธรรม เหล่านี้คือปัญหาที่ควรได้รับการเยียวยาแก้ไขเพื่อกอบกู้ความเป็นมนุษย์กลับคืนมา

นักปรัชญาได้พยายามหาทางแก้ปัญหาคความแปลกแยกนี้เช่นมาร์กซ์ มาร์กซ์ได้รับอิทธิพลจากเฮเกล ผสมผสานกับวิธีคิดทางศาสนายิว ทำให้เขามองประวัติศาสตร์เป็นเส้นตรง ซึ่งเคลื่อนจากจุดเริ่มต้นที่ไม่สมบูรณ์ไปสู่สิ่งที่สมบูรณ์กว่าจนถึงปลายสุดที่สมบูรณ์ที่สุด เขาได้เสนอแนวทางสู่ “อาณาจักรพระเจ้า” ซึ่งคือสังคมคอมมิวนิสต์ มาร์กซ์จึงเริ่มต้นด้วยสมมติฐานว่ามนุษย์มีแรงงานเป็นแก่นสาร งานเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์พัฒนา แต่เมื่อมนุษย์ทำงาน งานไม่ได้มีส่วนพัฒนาตัวมนุษย์ มนุษย์ไม่มีความภูมิใจในงาน แต่ถูกกดขี่ เอาเปรียบทำให้มนุษย์แปลกแยกจากตนเอง แยกจากเพื่อนมนุษย์ และแปลกแยกจากผลผลิต

สำหรับมาร์กซ์ ประวัติศาสตร์สังคมที่ผ่านมาคือประวัติศาสตร์แห่งการแปลกแยก ซึ่งทวีความรุนแรงที่สุดในยุคนายทุน และหนทางก้าวออกจากความแปลกแยกคือระบบคอมมิวนิสต์ ซึ่งทำให้ปัจจัยการผลิตกลายเป็นของสังคม แต่จากปัจจุบันแม้ 1 ใน 3 ของโลกนี้รับเอาอุดมการณ์ทางการเมืองของมาร์กซ์ไปปฏิบัติ และพรรคคอมมิวนิสต์ในประเทศต่าง ๆ เข้มแข็งขึ้นในสมัยหนึ่ง แม้ในประเทศไทยเอง แต่การมองประวัติศาสตร์เพียงระนาบเดียว และมองสาระของมนุษย์ว่ามีแรงงานเป็นแก่นสารแ่งเดียว ทำให้เกิด “การล่มสลายของลัทธิคอมมิวนิสต์” มนุษย์หาได้ต้องการเพียงปัจจัยสี่เท่านั้น มนุษย์ยังต้องการเสรีภาพด้วย เหตุนี้การแก้ปัญหาคความแปลกแยกด้วยวิธีของมาร์กซ์เป็นวิธีชั่วคราวและนำมาใช้ไม่ได้กับสังคมไทย

แต่สำหรับชาร์ดร์ ผู้ที่เชื่อว่าแก่นของมนุษย์คือเสรีภาพ เมื่อมนุษย์ไม่ได้ใช้เพราะกลัวว่าต้องรับผิดชอบ นานเข้าจะเกิดความรู้สึกถึงภัยตัวเองนั่นคือเกิดความแปลกแยก เช่น คนที่ปล่อยตัวเองเลื่อนไหลไปตามระบบทั้ง ๆ ที่ไม่เห็นด้วย ทำให้เกิดความเบื่อหน่ายคนอื่นและเบื่อหน่ายตนเอง ทางแก้ความ

แปลกแยกสำหรับชาร์ดร์คือการกลับมาหาตนเอง โดยการใช้เสรีภาพและใช้ชีวิตอย่างที่ตัวเองต้องการจะเป็น ไม่ใช่เช่นที่ใคร ๆ อยากให้เป็น จะต้องกล้าเลือกกล้าตัดสินใจ นี่คือการกลับมาหาตนเอง และเลิกสภาพความแปลกแยกสำหรับชาร์ดร์

แนวทางของนักปรัชญาทั้งสองท่านมีความเห็นพ้องกัน คือ การหันมาสนใจสาระของมนุษย์และแสวงหาหนทางให้มนุษย์กลับคืนสู่สาระของตนเอง ซึ่งมาร์กซ์มองว่าสาระของมนุษย์คือแรงงานและชาร์ดร์มองว่าสาระของมนุษย์คือเสรีภาพ ทั้งแรงงานและเสรีภาพเป็นส่วนสำคัญของโลกมนุษย์ แต่ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งยังไม่ทำให้ขาดความเป็นมนุษย์ บทวิจัยชิ้นนี้ขอเสนอข้อสรุปว่าสาระของมนุษย์ คือ “ความเป็นมนุษย์” ความเป็นผู้มีจิตใจสูง หากมนุษย์ไม่ได้ทำตัวให้สมกับความเป็นมนุษย์ เขาย่อมแปลกแยกจากตัวเอง จากสภาพแวดล้อมและจากคนอื่น และหนทางเดียวในการแก้ปัญหาคความแปลกแยกในสังคมไทยคือการปฏิวัติ

การปฏิวัติ

มาร์กซ์ใช้วิธีการปฏิวัติแก้ปัญหาคความแปลกแยก แต่การแก้ปัญหาคความแปลกแยกในสังคมไทยในงานวิจัยชิ้นนี้แม้ผู้เขียนจะใช้คำว่าปฏิวัติเช่นกัน แต่มีความหมายแตกต่างกัน การปฏิวัติในที่นี้คือการปฏิวัติทางความคิด การคิดอาวุธทางปัญญา คำนี้มีการใช้กันอย่างแพร่หลายสมัยประชาธิปไตยแบ่งบานหลัง 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งมีความหมายส่งเสริมแนวความคิดในการปฏิวัติเช่นมาร์กซ์ ตลอดจนเหมาเจ๋อ ตุง แต่ในงานวิจัยชิ้นนี้ขอเสนอแนวทางปฏิวัติภายในคือการกลับมาของตนเอง คือ การมองด้านใน คือการหันมารู้จักตัวเอง อย่างน้อยก็เท่ากับที่มนุษย์แสวงหาความรู้ของโลกของจักรวาลภายนอก

การหาความรู้ภายนอกจากวิทยาศาสตร์แม้จะมีคุณค่าในตัวของมันเอง แต่ไม่สามารถช่วยให้มนุษย์เข้าใจความหมายของชีวิต ไม่มีทางเยียวยา

รักษาความรู้สึกแปลกแยกและสิ้นหวังที่ซ่อนอยู่ในใจมนุษย์ได้ แต่ปรัชญาและศาสนาช่วยได้ และสำหรับสังคมไทย เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นรากฐานที่ฝังแน่นในประวัติศาสตร์ของชนชาติไทย จึงยังไม่มีหนทางอื่นที่จะดีกว่านี้ ต่อไปนี้คือ กรอบที่จะช่วยเป็นแนวทางในการแสวงหาตนเอง โดยการถามตนเองด้วยคำถามต่อไปนี้

1. ถ้าไม่สนใจในการแสวงหาตนเองแล้วจะเป็นอย่างไร

ถ้ามนุษย์ไม่ได้ใช้สิ่งที่มนุษย์มีอยู่คือปัญญา และปฏิบัติตัวเองให้สมกับการที่มนุษย์มีปัญญา ผลที่ออกมาคือความแปลกแยกอย่างถึงที่สุดในทุกวันนี้ มนุษย์อาจใช้ชีวิตอย่างขาดสมดุล เช่นทำงานมากเกินไปจนร่างกายต้องประทังด้วยการเจ็บป่วย หรือปฏิบัติต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกันเยี่ยงสัตว์ เช่น นายทุนกระทำต่อกรรมกร เป็นต้น

2. มนุษย์ควรศึกษาอะไร?

มนุษย์จะต้องศึกษาปรัชญาและศาสนาเป็นฐานก่อน โดยจะต้องรู้ว่าเขาเกิดมาทำไม ชีวิตคืออะไร ชีวิตควรเป็นอย่างไร โลกสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไร มนุษย์สัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์อย่างไร อะไรเป็นอุดมคติของชีวิต

นักวิจัยชั้นนี้ไม่สามารถตอบคำถามเหล่านี้ได้ทั้งหมด แต่คำตอบทุกคำตอบมีอยู่ในพุทธศาสนา พุทธศาสนาไม่เพียงให้คำตอบในเรื่องมนุษย์เท่านั้น แต่ยังให้คำตอบเรื่องโลก เรื่องจักรวาลไว้ด้วย เพื่อช่วยให้มนุษย์สามารถอยู่ในโลกนี้ได้อย่างสมดุลโดยไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม

3. จะกอบกู้ความเป็นมนุษย์กลับคืนมาได้อย่างไร?

งานชิ้นแรกในการกอบกู้ความเป็นมนุษย์กลับคืนมาคือต้องเริ่มด้วยการรักษาเอาไว้ และหัวใจสำคัญที่ปรัชญาและศาสนาต้องรับภาระคือ แนวความคิดทางจริยศาสตร์ของมนุษย์ซึ่งเป็นตัวกำหนด

วิถีชีวิตของมนุษย์

จากพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชทานแก่ที่ประชุมสมัชชาคุณธรรมศาสนาทั่วราชอาณาจักรครั้งที่ 36 วันที่ 18 พฤศจิกายน 2532 ณ พุทธสถาน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ความว่า

...ความเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งที่น่าวิตกก็คือทุกวันนี้ ความคิดอ่านและความประพฤติหลาย ๆ อย่าง ซึ่งแต่ก่อนถือว่าเป็นความชั่วความผิด ได้กลายเป็นสิ่งที่คนในสังคมยอมรับแล้วพากันประพฤติปฏิบัติโดยไม่รู้สึกสะอิดสะเอียน จนทำให้เกิดปัญหาและทำให้วิถีชีวิตของแต่ละคนมีดมนลงไป...

พระบรมราโชวาทชั้นนี้ แสดงให้เห็นว่าแนวความคิดทางจริยศาสตร์เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตของมนุษย์ และสิ่งที่น่าวิตกคือแนวความคิดทางจริยศาสตร์กำลังถูกบิดเบือน ประเด็นสำคัญที่ผู้วิจัยขอเสนอคือสาเหตุหลักอยู่ที่ข้อผิดพลาดทางอภิปรัชญามนุษย์เราโดยเฉพาะคนไทย กำลังทนทุกข์ทรมานจากเชื้อโรคร้ายทางอภิปรัชญา ฉะนั้นการ บำบัดรักษาเป็นภารกิจของคนรุ่นใหม่ คือการบูรณะฟื้นฟูอภิปรัชญา

การมองความจริงแง่เดียวคือข้อผิดพลาดที่ร้ายแรงทางอภิปรัชญา โลกเรามีได้มีแต่วัตถุ และการเรียนรู้ของมนุษย์ไม่ได้จำกัดเพียงประสบการณ์ ข้อผิดพลาดทางอภิปรัชญานำไปสู่ข้อผิดพลาดทางญาณวิทยา และนำมนุษย์ไปสู่เหวลึกในที่สุด ดังนั้นการทอนทุกอย่างเป็นเพียงวัตถุและทอนการรับรู้ของมนุษย์มาจำกัดแค่ประสบการณ์ จึงเป็นการบิดเบือนความจริง เพราะมนุษย์ต้องใช้ปัญญา ใช้เหตุผล ใช้ความคิด ดังที่ซูเมกเกอร์กล่าวถึงหลักของความทัดเทียม (เชลิมเกียรติ. 2532 : 15) ซึ่งหมายความว่า การที่จะรู้สิ่งใดต้องอาศัยเครื่องมือที่ทัดเทียมกับสิ่งที่ต้องการจะรู้

ประสบการณ์เป็นเครื่องมือที่มีความหัดเทียมที่จะรู้ความจริงในระดับต่ำคือ วัตถุที่ไร้ชีวิตที่เป็นสสารเท่านั้น แต่เนื่องจากมีความเป็นจริงในระดับอื่นที่ประกอบด้วยส่วนอื่น ๆ นอกเหนือจากร่างกายที่เป็นสสาร เช่น มนุษย์ประกอบด้วยสสาร + จิต จึงต้องอาศัยเครื่องมือที่หัดเทียมในการเรียนรู้คือ “การเข้าใจด้วยหัวใจ”

“การเข้าใจด้วยหัวใจ” เป็นเครื่องมือที่ศาสนาต่าง ๆ ใช้เพื่อเข้าถึงความรู้สูงสุด ไม่ว่าเราจะเรียกการรู้แจ้งว่า “นิพพาน” หรือ “พระเจ้า” หรือ “การรู้จักตนเอง” หรืออื่นใดก็ตาม หน้าที่ของมนุษย์ทุกคนในฐานะที่ดำรงอยู่ในโลก คือต้องมีการเรียนรู้ตัวเองและโลกภายนอก หากมนุษย์ทอดทิ้งเครื่องมือรับรู้ด้านที่กล่าวมา ผลที่ตามมาคือโลกจะมีความหมายน้อยลง ชีวิตจะมีคุณค่าน้อยลงสมรรถภาพในการรับรู้ทางปัญญาอาจอ่อนกำลัง และอาจสูญหายไปอย่างน่าเสียดาย

เมื่อมีการปฏิบัติทางความคิด คนไทยมีคุณภาพสาเหตุหลักที่ก่อให้เกิดปัญหาความแปลกแยกในสังคมไทยคือระบบการศึกษา และระบบเศรษฐกิจสังคมจะค่อย ๆ คลี่คลาย ระบบการศึกษาที่เหมาะสมคือมหาวิทยาลัยต่อทางหมา (ตามภาษาของท่านพุทธทาส) คือมหาวิทยาลัยที่ทำให้คนเป็นมนุษย์จะค่อย ๆ เป็นจริง ระบบเศรษฐกิจสังคมที่เหมาะสมกับโลกเรามากกว่าทุนนิยมจะค่อย ๆ ก่อตัวคือพุทธเกษตรกรรม ซึ่งมีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์น่าจะเป็นผู้นำในด้านนี้ได้ แต่เนื่องจากบทวิจักษณ์นี้เน้นทางด้านปรัชญาและศาสนา จึงไม่ขอกล่าวถึงรายละเอียดในงานชิ้นนี้

สรุป

จากบทวิจักษณ์ชิ้นนี้ มีข้อสรุปที่เห็นได้ชัดว่า “ความแปลกแยก” มีอยู่ในสังคมไทยปัจจุบัน และกำลังสร้างปัญหามากขึ้น แม้นักปรัชญาจะเสนอแนว

ทางแก้ไข เช่น มาร์กซ์หรือชาร์ตร์ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาคความแปลกแยกในสังคมไทยได้อย่างสิ้นเชิงเนื่องจากทางแก้ของมาร์กซ์อยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่าสสารของมนุษย์คือแรงงาน และทางแก้ของชาร์ตร์อยู่บนพื้นฐานความคิดที่ว่าสสารของมนุษย์คือเสรีภาพ ทางแก้ปัญหาคความแปลกแยกของนักปรัชญาทั้ง 2 ท่าน จึงเป็นการแก้ปัญหาคเพียงชั่วคราวและบางส่วนเท่านั้น เพราะเสรีภาพและแรงงานเป็นส่วนสำคัญของมนุษย์ แต่ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งก็ไม่ทำให้ขาดความเป็นมนุษย์ แต่เนื่องจากบทวิจักษณ์ชิ้นนี้อยู่บนพื้นฐานความคิดว่า สสารของมนุษย์คือ “ความเป็นมนุษย์” ความเป็นผู้มีจิตใจสูง หากมนุษย์ไม่ได้ทำตัวให้สมกับความเป็นมนุษย์ เขาย่อมแปลกแยกจากตัวเอง จากสภาพแวดล้อมและจากคนอื่น

ทางแก้ความแปลกแยกในสังคมไทยคือการปฏิบัติทางความคิด คือการมองด้านใน พยายามรู้เท่าทันตนเอง ชัดเกลาคตนเอง หากสามารถชัดเกลาคตนเองจนสามารถที่จะ “ว่าง” ได้แล้ว ก็สามารถที่จะขจัดความแปลกแยกได้อย่างสิ้นเชิง เพราะไม่มีตัวคนที่จะต้องแปลกแยกอีกต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- เฉลิมเกียรติ พิวนวล. 2524. *ไท-ทาส การศึกษาปัญหาความหมายของเสรีภาพสำหรับคนสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ. โอเดียนสโตร์.
- _____. 2525. *ความคิดทางจริยศาสตร์ของคาร์ล มาร์กซ์*. กรุงเทพฯ. สำนักพิมพ์เทียนวรรณ.
- _____. 2532. *มนุษย์คือชีวิตเล็ก ๆ ทั้งดงาม ความคิดทางจริยศาสตร์ของซูเมกเกอร์*. กรุงเทพฯ. เจริญวิทย์การพิมพ์. แปลและเรียบเรียง.

ฉลามเขียว. “ภัยที่ดิน” ไทยรัฐ (10 สิงหาคม 2533)
น.3.

บุหลัน รัตนกฤษฎาธาร. 2519. *วิเคราะห์ปัญหา
เรื่องความแปลกหน้าในหนังสือต้นฉบับเรื่อง
เศรษฐกิจและปรัชญาของคาร์ล มาร์กซ*.
กรุงเทพ. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. วิทยา-
นิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต.

ประเวศ วะสี. 2530. *พุทธเกษตรกรรมกับสันติสุข
ของสังคมไทย*. กรุงเทพ. สำนักพิมพ์หมอ
ชาวบ้าน.

พระไพศาล วิสาโล. “อิสรภาพและประชาธิปไตย
ในยุคคอมพิวเตอร์.” *สารคดีสังคม 5* (มก.-
มีค. 2533) 4.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2532. *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา
อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพ.
อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด.

สมบูรณ์ สุขศิลป์. 2524. *จีวแต่แจ้ว* กรุงเทพ.
สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แปล

จาก E.F. Schumaker. *Small is Beautiful*.
โสริธ โปธิแก้ว. 2531. *สวนโมกขธรรมเย็น*. กรุงเทพ.
สำนักพิมพ์แสงตะเกียง.

ส. ศิวลักษณ์. 2533. *ทัศนะทางการศึกษาเพื่อความ
เป็นไทย*. กรุงเทพ. บริษัทสองสยาม จำกัด.

Edward, Paul. (ed.) 1972. *"Alienation"*
Encyclopedia of Philosophy. New York:
Macmillan Inc. pp. 76-80.

Medel, Ernest and Novack, George. 1974.
The Marxists Theory of Alienation.
New York : Pathfinder Press.

Rotenstreich, Nathan. *"On the Ecstratic
Sorces of the Concept of Alienation."*
The Review of Metaphysics xvi (March
1963) p.550.

Sartre, Jean-Paul. 1980. *Existentialism and
Humanism*. London : Eyre Muthuen
Ltd., translated by Philip Mairet.